

Aby lidé s postižením mohli žít běžný život

Probíhá v sociálních službách, zdravotnictví i školství. Deinstitutionalizace představuje celospolečenskou změnu, která závisí nejen na vládě a její společné strategii, ale na každém z nás, schopnosti společnosti přijmout mezi sebe lidi se znevýhodněním a přiznat jim stejná práva.

Text: Mgr. Terezie Hradilková
Ilustrace: Vecteezy, foto: Freepik

Pod těžko vyslovitelným termínem deinstitutionalizace, který (pomineme-li „odústavňování“) bohužel nemá českou podobu, najdeme společenský proces, v kterém se opouští od systému shromažďování lidí v ústavech, kde se o ně pečuje. Moderní sociální práce se snaží o podporu znevýhodněných lidí v přirozeném prostředí a zaměřuje se na jejich rozvoj, začlenění do společnosti a osamostatňování podle individuálních možností.

Deinstitutionalizace systému sociálních služeb

V tomto příspěvku se omezíme na resort sociální. V deinstitutionalizaci je transformací označována přeměna institucionální, ústavní sociální služby (zařízení) na sociální služby komunitní – terénní, ambulantní a pobytové. Deinstitutionalizace má tři cíle a ke změně systému je nutný jejich souběh, který by měla zaručit vládní strategie.

- Zamezit institucionalizaci dalších lidí** – Prevenci odchodu do ústavu umožňují komunitní služby, které udrží lidi s postižením v domácím, běžném, přirozeném prostředí a dávají jim potřebnou podporu v místě, kde bydlí a žijí. Dělíme je na terénní (např. raná péče pro rodiny s dítětem s postižením, pečovatelská služba, osobní asistence) a ambulantní (např. denní stacionáře). Důležité zároveň je rodiny s členem s postižením informovat, aby se o těchto službách dozvěděly.
- Transformovat ústavní sociální služby na komunitní** – Zřídít pro lidi žijící v ústavu komunitní služby a bydlení, zajistit jim podporu, aby mohli ústav opustit a žít s podporou v běžném prostředí a společnosti. Výsledkem transformace je opuštění původní budovy instituce, ústavu. To vyžaduje spolupráci a vůli zadavatele změny (MPSV), zřizovatele (často kraj), poskytovatele (zařízení) s místními obcemi, kde se nové komunitní služby zřizují nebo rozšiřují. Tzv. „částečná transformace“, kdy se někteří lidé z ústavu přestěhují do chráněného bydlení nebo jiné sociální služby, ale původní ústav dál slouží jiným klientům, nebo se do něj dokonce přijímají další, není ve skutečnosti transformace, protože ústav se tím nezměnil.
- Zajistit dostupnost podpory v komunitě** – Rozvíjet síť místních komunitních služeb ve vesnicích, obcích, městech, ale také zpřístupňovat veřejné služby (placené z daní), jako jsou doprava, divadla nebo sportoviště, lidem s postižením.

Deinstitutionalizace sociálních služeb je v praxi změnou v poskytování služeb tak, aby lidé s postižením nežili odděleni ve specifickém prostředí velkých ústavů a jen s lidmi s podobným postižením, odděleni od svých rodin, společnosti a běžného života, ale aby dostali právě takovou podporu, kterou potřebují pro každodenní život.

Mýty

Stigmatizace a vyčleňování lidí s postižením jsou v České republice velmi zakořeněné a posílené čtyřicetiletým vlivem sovětského kolektivismu a segregace. Proto se nelze divit, že změny směrem k sociálnímu začleňování a normalizaci života lidí s postižením provází nejrůznější kontroverze a mýty. Možná jste se setkali s výroky jako „deinstitutionalizace je rušení domovů pro lidi s postižením, kteří pak budou muset jít zpátky ke své rodině nebo z nich budou bezdomovci“, „nechceme, aby vedle nás žili lidé s mentálním postižením, protože by mohli ublížit našim dětem“ nebo „deinstitutionalizace znamená pro lidi s postižením výsady a drahé služby, na které jako společnost nemáme“.

Proč odklon od ústavní péče?

Výsledky výzkumů a praxe druhé poloviny 20. století ukázaly, že lidé jsou schopni se s postižením s pomocí ostatních lidí a technologií vyrovnávat, učit se, využívat své zkušenosti a uplatnit se v osobním i pracovním životě. S technologiemi se objevily pomůcky mechanické, elektronické nebo na bázi umělé inteligence, které lidem s postižením umožňují žít běžný život, bydlet, založit rodinu, studovat, pracovat. K tomu ale přesto potřebují podněty, interakce, vzory – zkrátka žít mezi ostatními lidmi a dostat možnost se rozvíjet, vyjadřovat a uspokojovat své potřeby, učit se rozhodovat či podstupovat rizika. Pro děti je nenahraditelné prostředí rodiny, pro mladé lidi kontakt s vrstevníky, pro dospělé společenský život a být užitečný, tedy pracovat.

Současně se ukázalo, že dlouhodobý pobyt v ústavu ve skupině jen s dalšími postiženými, oddělení od rodiny a společenského dění, ochrana před riziky a chybami má na člověka negativní vliv. Neporozumění individuálním potřebám a nemožnost je naplnit, nedostatek podnětů a oddělení od každodenních činností, nemožnost se rozhodovat a jednat podle vlastní vůle zhoršuje důsledky postižení a vede k demotivaci, apatii, závislosti, bezmoci, a někdy až k agresivitě nebo sebepoškození.

Ve spojení s deklarací lidských práv (1948), která přiznala lidem stejná práva bez ohledu na jejich věk, postižení, rasu

či původ, se z těchto východisek koncem 20. století vyvinul evropský sociální model. Ten je postaven na sociálním začlenění, pomoci, podpoře, vzdělávání a uschopňování lidí s postižením v rodině, pak v komunitě, a to s co nejméně omezujícími podmínkami a individuálně nastavenou mírou. Dosáhnout modelu poskytování sociálních služeb v komunitě ale znamená změnu systému.

Ústavní prvky

Ústav jako instituce má velkou potřebu a schopnost se starat „sám o sebe“. Z vlastní zkušenosti vím, jak ředitele zaměstná starost o budovy, střechy, omítky, padlé stromy v parku, nedostatek kuchařů, pradlen, uklízečů, vypisování výběrových řízení na opravu schodů, ... Tyto starosti často stojí v cestě původnímu účelu služby – aby lidi s postižením uschopňovala, umožňovala jim se rozvíjet, uplatňovat své schopnosti se orientovat a uspět ve společnosti a účastnit se společenského, kulturního a pracovního života. Zřizovateli požadovaná „obložnost“ a příjmy od uživatelů služby jsou vlivy, které ředitele vedou k tomu si lidi v ústavech udržet. Pečovat o ně, rozhodovat za ně a vykonávat nad nimi dohled je provozně jednodušší než jim porozumět a hledat cesty na jejich osamostatnění a podpořit jejich schopnosti a odchod do běžného života.

Lidem žijícím v zařízeních ústavního typu chybí to, co ostatní považují za běžné, normální. Nemohou:

- ☒ Z provozních důvodů ústavu – vařit, uklízet, rozhodovat, co budou dělat, co budou jíst.
- ☒ Z bezpečnostních důvodů ústavu – opustit budovu, areál ústavu bez dovolení, doprovodu nebo bez aktivity vrátne/ho.
- ☒ Z hygienických důvodů ústavu – nemohou do kuchyně, aktivně se účastnit vaření.
- ☒ Z finančních důvodů ústavu – si nemohou odhlásit stravování nebo bydlení.
- ☒ Z organizačních důvodů ústavu – prát, sušit, skládat prádlo.
- ☒ Z personálních důvodů ústavu – nemají imobilní lidé doprovod mimo areál zařízení, kdy potřebují.
- ☒ Imobilní lidé často většinu času tráví na lůžku, nemohou ven, mimo ložnici každý den, v ústavech bez nájezdů a terasy často ani každý týden či měsíc.
- ☒ Z kapacitních nebo prostorových důvodů ústavu – bydlet v bytě, mít ložnici a úložné prostory, mít předsíň, obývací pokoj, soukromí na toaletě a v koupelně.
- ☒ Z důvodu bezpečnosti silničního provozu nesmí lidé s mentálním postižením obsluhovat el. vozík.

Shromažďování lidí s postižením v ústavech podle diagnózy a jejich oddělování (segregace) od ostatních lidí nemá negativní vliv jen na ně, ale také na společnost, na nás všechny – nepotkáváme na hřišti, v bazénu, ve třídě, na koncertě, v knihovně, v práci své vrstevníky s postižením, neznáme jejich přednosti ani potřeby. To snižuje schopnost si navzájem pomáhat, vycházet si vstříc, rozumět si.

Principy normality

Zásadním pilířem moderní sociální práce je dodržování principů normality života při podpoře lidí s postižením:

- zachování rytmu běžného dne a týdne (víkend se liší od pracovních dnů)
- oddělení sféry práce od sféry bydlení a volného času (jinde spím, jinde pracuji, jinde odpočívám)
- prožívání běžného ročního rytmu (zažívám a respektuji změnu ročních období, slavím svátky, účastním se dodržování rodinných zvyků a místních tradic, mám dovolenou, ...)
- respektování vývojové fáze člověka s postižením (mám životní zkušenosti podle reálného počtu let, který jsem na světě, respekt ke mně odpovídá mému věku, nikoliv diagnóze, procházím stejnými fázemi života jako všichni lidé)
- respektování vlastních přání, potřeba rozhodnutí a nárok na uznání

- akceptování života ve světě obou pohlaví
- dostupnost běžného životního standardu – základní předpoklad pro samostatný život
- život v běžných životních podmínkách

Prostě normální život. Zdá se vám to jednoduché, samozřejmé a přirozené? Ano. Deinstitutionalizace má vést právě k tomu, aby lidé s postižením či znevýhodněním mohli žít normální, řekněme běžný život.

Jak by tedy měly moderní sociální služby vypadat? Komunitní služby.

Situace se změnila jak v praxi, tak v legislativě. Ještě v 80. letech 20. století v Československu byly jen dvě sociální služby, které rodinám lidí s postižením mohly pomoci: ústav sociální péče nebo pečovatelská služba. A takový byl i výběr pro rodiče – buď dáte dítě do ústavu, nebo si ho

necháte doma a nikdo vám nepomůže. Po změně režimu vzniklo množství služeb, které rodičům dětí s postižením pomáhají zvládnout péči o ně doma v rodině, dětem a mladým lidem umožňují se vyrovnat s handicapem v běžném prostředí rodiny a komunity, vrátat do společnosti s ostatními, rozvíjet své schopnosti bez další zátěže pobytu v ústavním prostředí. Více než 90 % dětí s postižením nyní vyrůstá doma v rodině, a to díky sociálním službám, jako je raná péče, osobní asistence, denní stacionáře, a odlehčovací službám, které rodičům umožní dítě svěřit do služby na přechodnou dobu, kdy si potřebují pečující odpočinout nebo řešit vlastní potřeby. Tyto rodiny a děti čekají na výsledky deinstitutionalizace – na dostupné komunitní služby. ■

Stále mnoho teorie? Chcete nahlédnout, jak to vypadá v praxi? Podívejte se na film *Až vyletí z hnízda* a seznamte se s příběhy mladých lidí s postižením, kteří žijí s podporou osmi různých komunitních služeb podobně jako jejich vrstevníci.

<https://www.youtube.com/watch?v=EHjt1BYNgEQ>

Spolufinancováno
Evropskou unií

MINISTERSTVO PRÁCE
A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ

Projekt **Podpora procesu deinstitutionalizace a transformace sociálních služeb v ČR (2023–2026)** realizuje Ministerstvo práce a sociálních věcí. Projekt je spolufinancovaný Evropskou unií prostřednictvím Operačního programu Zaměstnanost plus a státního rozpočtu České republiky.